

A görögkatolikus egyház embermentő tevékenysége 1939–1945 között Pavol Peter Gojdič OSBM eperjesi püspök példáján

PETER BORZA

The Greek Catholic Church's Life Saving Activities between 1939 and 1945, on the Example of OSBM Bishop of Prešov Pavel Peter Gojdič.

281.94-051(437.6)

323.12(=411.16)"1939/1945"

94(437.6)"1939/1945"

Keywords: Rescue of Jews, Greek Catholic Church in Eperjes (Prešov), baptisms, baptismal certificates, harbouring children

A görögkatolikusok és a zsidók 1939 és 1945 között nem önszántukból találták magukat szemben az ún. Szlovák Állam rendszerével, s igazságtalan antiszemita és nemzetiségi politikának voltak kitéve. A két közösséget eltérő mértékben érintették a megszorító intézkedések, de a zsidók számára tragikus következményei lettek. A keresztény hit, az uralkodó rendszer antiszemita politikájával való szembehelyezkedés és főként Pavol Peter Gojdič eperjesi püspök nyílt állásfoglalásai és konkrét tettei sok görögkatolikust ösztönöztek arra, hogy a fajilag üldözött személyeknek segítséget nyújtsanak.

A görögkatolikus egyház zsidómentő tevékenységének vizsgálata során a püspök személye kulcsfontosságúnak bizonyul. Már 1939 januárjában nyíltan szembefordult az uralkodó rendszer antiszemita politikájával, és konkrét lépéseivel, például ártatlan családok megmentésével arra készítette papjait és a hívőket, hogy ebben a tevékenységében kövessék. Személyisége a szlovák viszonyok közt több tekintetben kivételes. Ennek tudatában voltak kortársai is, amikor a püspökké szentelése 20. évfordulójára kiadott könyv előszavában leszögezik: „Felkutattuk a rendelkezésre álló anyagot, s igyekeztünk reális képet nyújtani e nehéz és viharos időszakról, melynek során egyházmegegyénket Pavel püspök vezetett. Munkái, pásztorleveleinek szavai, melyeket e könyvben közzéteszünk, a leghűbben és legegységesebben vallanak püspökünk áldozatkész és forrón szerető lelkületéről.”

Peter Gojdič 1888. július 17-én született Pillerpeklényben (Ruské Pekľany), nem messze Eperjestől, ahol apja, Štefan Gojdič görögkatolikus papként tevékenykedett. Két évvel később a család a Bártfa melletti Cigelka (Cigel'ka) parókiájára költözött. A házaspárnak, Štefannak és Annának (szül. Gerberyová) megszületett legidősebb fiuk, Kornel, utána Peter és Štefan, végül lányuk, Helena. A három fiú az apja mintájára választott magának pályát, s papok lettek. Az ifjú Peter keresztény humanizmussal átitatott környezetben növekedett testvéreivel együtt Cigelkán, ahol apja 1928-ig szolgált. Az elemi iskolát Cigelkán, Bártfán és Eperjesen végezte, s az eperjesi gimnáziumba iratkozott. A Keresztelő Szent János kollégiumban, az ún. alumneumban lakott.

Nevelői felfigyeltek szorgalmára, kiváló tanulmányi eredményeire, de szerénységére és az osztálytársai megsegítésében való készségére. Tehetségének köszönhetően osztálytársait taníttatta, ezzel tett szert pénzre, hogy szüleit legalább részben tehermentesítse az eperjesi tanulmányokkal járó kiadásokban. Tanárai, Mikuláš Russnák és Jozef Ďulaj hamar felismerték tehetségét, s szellemi és értelmi fejlődésének előfeltételeit. Ezért a budapesti szemináriumba tanácsolták, Eperjest elhagyva itt tanult 1908 és 1911 között. A pesti szeminárium előjárói az utolsó évfolyamban röviden jellemezték Peter Gojdič papnövendéket: eszerint nagyon érzékeny lelkiismeretű, rendszerető, szófogadó és kedélyes szellemű volt. Pappá 1911. augusztus 27-én Eperjesen szentelték, Kornel testvérével együtt, Ján Váli eperjesi püspök által. Első szentmiséjét Cigelkán tartotta, s további egy évig itt is szolgált apja mellett, 1912 augusztusától Eperjesen tevékenykedett, előbb a már említett alumneum prefektusaként, később a püspöki kúria protokollistájaként. 1919-ben a püspöki hivatal igazgatója lett. Közben, 1917-től rövid ideig Kisszebenben (Sabinov) szolgált, ahová Eperjesről járt be, hogy a hívek lelki szükségleteivel törődjön. Ez alatt az idő alatt nagy figyelmet szentelt a helyi görögkatolikus templom festményekkel való feldíszítésének, ami elmélyült szellemisége külső megnyilvánulásának tudható be. Éppen a szellemi élet iránti vágy vezette 1922-ben a Nagy Szent Vazul (Bazil) szerzetesrendbe. Kárpátalján, a Munkács melletti Csernekhegy (Černečia hora) kolostorába vonult, és a szerzetesi csuha ünnepélyes felöltésekor a Pavel nevet vette föl. Intenzíven foglalkozott a mai Szlovákia területén is missziókkal, 1924-től pedig Ungváron volt a helyi középiskolai gimnázium prefektusa. Két év elteltével a kisbereznai (Malé Berezno) kolostor vezetője lett. Örök fogadalmat 1926. november 28-án tett, már az Eperjesi Egyházmegye apostoli adminisztrátoraként (kinevezése 1926. szeptember 14-ére esett). Ünnepélyes püspökké avatására 1927. március 25-én került sor Rómában, jelképesen a Szent Kelemen-székesegyházban, ahol a szlávok apostolának, Szent Konstantinnak a földi maradványai nyugsznak.¹

1939 és 1945 között már több mint egy éve püspökként szolgált. Figyelmét nem kerülték el a nacionalizmus eszmeköre terjedéséből eredő negatív társadalmi változások, melyek az Eperjesi Püspökség papjai és hívei közt is támogatókra találtak. Első ízben egy 1939. január 25-i pásztorlevelében foglalt állást a nemzetiszocialista ideológiája ellen, mely szöges ellentétben állt az egyház tanításával a felebaráti szeretetről és az Isten előtt való egyenlőségről. A levélben ráirányította a figyelmet a nemzeti vagy faji megkülönböztetés ideológiájának hamisságára. A püspök szerint a nemzetiszocializmus új veszélyes tévelygés, mely elárasztotta a világot s elsősorban Európában szedte áldozatait. Ő maga az ember humanista felfogását hirdette, mely szerint az ember Isten teremtménye, ezért ugyanolyan joga van az élethez s minden egyébhez, ami kedves neki, beleértve az anyanyelvét, a szokásait és a hagyományait. Felszólította a papságot

1 Šturák, Peter: *Pavol Peter Gojdič OSBM. Prešovský – prešovský gréckokatolícky biskup (1926 – 1960)*. Prešov, GTF PU, 2013, 9–38. p. Életével más szerzők is részletesen foglalkoztak: Potaš, Marián: *Dar lásky. Spomienky na biskupa Pavla Gojdiča, OSBM*. Prešov, Vydavateľstvo Michala Vaška, 2001, 383 p.; Hromník, Milan: *Blahoslavený Pavol Peter Gojdič, OSBM*. Prešov, Petra, 2007, 53 p.; Letz, Róbert-Šturák, Peter: *Pavol Peter Gojdič, OSBM. Biskup zlatého srdca*. In Lagová, Veronika et al.: *Smrť za mrežami*. Prešov, Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006, 186–213. p.

arra, hogy kerülje e kártékony ideológiával való együttműködést. „A lehető legkomolyabban intek minden papot, főként lelkipásztort, akik különböző nemzetiségű és politikai felfogású híveket vezetnek, hogy ne merészeljenek semmilyen irányzat mellett fanatikusan elköteleződni, mert ezzel eltávolodnának a más felfogású hívektől. [...] Az igalelkipásztor a lehető legőszintebben együtt érez a híveivel, velük örül, velük bánkodik. Aki erre nem képes, tudja meg, hogy ténykedése téves és hamis. A papok politikai és sovíniszta túlkapásai már sok kárt okoztak szent egyházunknak és a lelkeknek, ezért a legkomolyabban emlékeztetek mindenkit arra, hogy e tekintetben bírálják felül eddigi cselekedeteiket.”²

A pásztorlevél kihirdetése idején Szlovákiában az ún. zsidókérdés megoldása volt napirenden, s 1939. január 23-án létrehoztak egy új kormánybizottságot a zsidókérdés megoldása programjának kidolgozására.³ A püspök ezt betegesnek és Szlovákia számára veszélyesnek nevezte, mondván, hogy „aki másnak rosszat tesz, magának árt”. Óva intett a káros ideológia, a sovínizmus és a rasszizmus ellen. A probléma világos felismerése 1939 januárjában a püspök kivételességére, széles látókörére és az alapvető emberi jogok megtartásának érzékelésére vall.

A náci ideológia beszivárgását a szlovákiai társadalmi életbe Gojdič püspök már 1939. januári pásztorlevelében kritizálta. Akkor még senki nem tudta elképzelni, milyen lesz a zsidókérdés megoldása a valós életben. A jogi szabályozások által fokozódó erőszak a zsidókat kilátástalan helyzetbe sodorta, nem maradt semmijük a puszta életükön kívül, s végül ettől is megfosztották őket a koncentrációs táborokban. Az 1942. márciusi transzportok megindítása után a püspök 1942. május 16-án levelet írt Szlovákia Apostoli Nunciatúrájának, melyben élesen elítélte a Hlinka Gárda barbár viselkedését a védtelen zsidó lakossággal szemben. Leszögezte: „Mélyen elszomorítottak bennünket azok a kegyetlenségek, melyekre Kelet-Szlovákiában került sor a zsidók deportálásakor az ún. Hlinka Gárda szervezeteinek részéről, melyek a szerencsétlen zsidó lakosság deportálásának végrehajtásában közreműködtek. E szerencsétlen népen elkövetett barbárságok minden embertelenséget felülmúlnak.” Ugyanekkor a levélben a Szentszéknek Jozef Tiso államfőre gyakorolt nyomását kérte, hiszen a katolikus papnak a transzportok leállítását kellett volna szorgalmaznia. A levél érdekessége az a prófécia, mely a transzportok le nem állításakor válna valóra: „Ha ez nem lehetséges, akkor kegyeskedjen a Szentszék felszólítani a nagyméltóságú államelnök urat, hogy mondjon le hivataláról, s adja át azt világi személynek, nehogy az ún. zsidókódex végrehajtásának felelőssége a katolikus papság fejét, illetve az egész katolikus egyházat terhelje. Ha viszont a körülmények és az egyház érdekei vagy az egyház méltóságát fenyegető nagyobb rossz elhárítása úgy kívánná, hogy a nagyméltóságú Tiso elnök úrnak maradnia kell a helyén s gyakorolnia hivatalát, szükséges volna, hogy kényszer-

2 Archív Gréckokatolíckeho arcibiskupstva (AGA) Prešov, Prezidiálne spisy (PS), sign. 8, rok 1939, *Pastiersky list o rasizme a medzinárodnej situácii č. 400/39*, Prešov, 25. januára 1939.

3 A szlovák kormány 1939. január 23-án létrehozta a zsidókérdés szlovákiai megoldásának bizottságát. Tagjai voltak: Karol Sidor államminiszter, Mikuláš Pružinský gazdasági miniszter, Pavel Teplánsky pénzügyminiszter, Ferdinand Ďurčanský közlekedési miniszter és Július Viršík ügyvéd. Lásd Nižňanský, Eduard: *Holokaust na Slovensku. Obdobie autonómie 6. 10. 1938 – 14. 3. 1939. Dokumenty*. Bratislava, Nadácia Milana Šimečku, Židovská náboženská obec Bratislava, 2001, 103. p.

rítsék a világi állapotba visszatérni, s ezzel bizonyítani, hogy az egyház határozottan nem ért egyet a kormánynak a zsidókkal való fent említett bánásmódjával.⁴

A levélből, az 1939-i levélhez hasonlóan kitűnik a püspök egyetemes felfogása az élet védelméről, hiszen nem csak a megkeresztelteteket védte, minden zsidót védett a kegyetlen bánásmódtól. Ezzel az egyetemes álláspontjával ismét kitűnt a szlovákiai katolikus püspökök sorából, s a kivétel nélkül mindenkire vonatkozó alapvető emberi jogok iránt rendkívül fogékony személyként nyilvánult meg.

Gojdič püspök nem érte be nyilvános tiltakozásokkal, hanem lehetőségeihez mértén személyesen is közbenjárt a zsidómentésben. Szó- és írásbeli nyilatkozatait az üldözöttek aktív megsegítésével egészítette ki. Egyházával együtt hősies segítségnyújtásban részesítették valódi és hamis keresztlevelekkel, értéktárgyak megőrzésével, elnöki kivételek beszerzésével, nemkülönben az üldözöttek büjtatásával. A hozzáférhető dokumentumok és a megmentettek vallomásai részben segítettek rekonstruálni az eperjesi püspök 1939 és 1945 közötti segítség konkrétumait. Ő maga a rá jellemző szerénysége miatt sosem beszélt volna erről, de az 1956-os börtönévének kritikus feltevélei rákényszerítették, hogy pere felújítását és szabadon bocsátását kérje. Kérvényében fokozatosan taglalja az 1951. évi igazságtalan perét, a kegyetlen bánásmódot és cáfolja a hamis vádakat. Ennek keretében megemlíti a Szlovák Állam idején zsidóknak nyújtott segítségét: „Az egész egyházmegyém, de különösen Eperjes lehet a tanúm, hogy nem volt ember, akinek, ha kérte, lehetőségeim szerint ne segítettem volna, és nem csak a híveimnek, hanem mindenkinek. A német megszállás alatt a zsidók csapatokban jöttek hozzám, és nem csak Eperjesről, hanem más városokból is: Nagymihályból, Szepesváraljáról, Homonnából stb., és egytől sem tagadtam meg a segítséget; gyerekeiket az egyházmegyei intézeteinkben helyeztem el; pénzüket és értékes aranytárgyaikat mindenféle módon rejtegettem, hogy az elkobzásukat megelőzzem; seregnyi ajánlólevelet írtam pozsonyi ismerőseimnek, akik bejáratosak voltak Dr. Tiso elnökhöz – kivételt kérni azok számára, akik kérték. Mindebben a felebaráti szeretet vezetett, jutalom nem járt érte, noha nem kevés munkába és fáradságba került, és sok időmet vette el. [...] Ami a németekkel való együttműködés vádját illeti, ez nem lépte túl a tevékenységem szokásos hatáskörét, ha a hivatalok vagy az egyház érdekei megkövetelték. Szó sem lehet a németekkel való együttműködésről, amit legmeggyőzőbben a zsidókérdésben képviselt állásfoglalásom bizonyít, a zsidók minden módú, fent már részletesen taglalt támogatása és védelmezése, amit ha szükséges, eperjesi zsidók igazolhatnak, pl. a Fleischer család, a Grün család – boltos, Dr. Gutmann – orvos, Dr. Hirschfeld – orvos, Dr. Grossman – ügyvéd és Spitzer-Lukáč – poprádi üzletes és sokan mások.”⁵ E dokumentum alapján 2006-ban sikerült felkutatnunk a Fleischer, a Grün és a Spitzer-Lukáč család megmentettjeit. A rögzített vallomá-

4 Burzio, chargé d'affaires Pozsonyban, Maglione bíborosnak. Gojdiča püspök 1942. május 16-i levele, a chargé d'affairesnek címezve. Lásd Kamenec, Ivan–Prečan, Vilém–Škovránek, Stanislav: *Vatikán a Slovenská republika (1939 – 1945). Dokumenty*. Bratislava, Slovak Academic Press, 1992, 124–125. p.

5 Archív Ústavu pamäti národa (AÚPN) Bratislava, f. KS ZNB S-ŠTB Košice, inv. č. V-745/2. Teodor Rojkovič.

sok feltárták a püspök bámulatos hősiességét és kiállását az önzetlen segítségnyújtásban. Személyes érintettségét öt területen mutathatjuk ki:

1. Az üldözöttekhez való előzékeny viszony;
2. Zsidók megkeresztelésének támogatása, valódi és hamis keresztlevelek kiállítása;
3. Elnöki kivételek kieszközlése;
4. Gyermekek elhelyezése a püspökség intézményeiben;
5. Értéktárgyak megőrzése.

Az üldözöttekhez való előzékeny viszonya a zsidóellenes intézkedések kezdetétől megnyilvánult, és nemcsak szóban, hanem az üldözött zsidók konkrét megsegítésének szándékával, mint ezt maga is megemlíti 1956-os fellebbezésében: „egyől sem tagadtam meg a segítséget.” Segítőkézségét a megmentettek is igazolták. A Spitzer család tagjai egyhangúan megerősítették, hogy a püspök nagyon előzékenyen fogadta az apjukat, Pavol Spitzert, aki segítségért fordult hozzá. Lánya, Marianna megemlítette, hogy a püspök előzékenyen fogadta az apját, és a családjukért mindent megtett, ami a hatalmában volt. Egy további megmentett, Juraj Lukáč-Spitzer a tanúvallomásában szintén a görög katolikus püspök előzékenységét emelte ki. A zsidókhoz való nagyon pozitív viszonya abból az eseményből is látszik, amikor a Hlinka Gárda tagjai a városban zsidókat fogdostak össze, Gojdič püspök pedig éppen az utcán tartózkodott Pavol Spitzerrel, aki nagyon megijedt, de a püspök belekarolt, és biztonságosan kivezette a veszélyből.⁶ Még az egyházi és állami jellegű írásos dokumentumok is az üldözöttekhez való aktív viszonyát és nyilvános kiállását emlegetik. A nagymihályi redemptorista kolostor krónikája augusztus hónapban Gojdič püspök látogatásáról számol be: „Este 6 órakor érkezett Őem. Gojdič püspök a püspöki hivatal igazgatójával, Kokinčákkal. Este az istentisztelet után, melyen részt vett a püspök úr is, sok ember tódult össze. A püspök úr kérésére eljöttek az újonnan megkeresztelt zsidók is a dékán úrral. Az istentisztelet után a püspök úr mindenki előtt néhány buzdító szót mondott az újonnan megkereszteltnek.”⁷ Gojdič püspök találkozása a nagymihályi megkeresztelt zsidókkal nem kerülte el a biztonsági szervek figyelmét sem, s értesítették az Állambiztonsági Központot (ÚŠB), amely az információt a belügyminisztériumnak továbbította. A belügyesek szerint a püspök és a zsidók viselkedése nem volt helyes: a zsidók a görögkatolikus istentiszteleteket kihívóan látogatták, Gojdič püspök pedig megbotránkoztatta a híveket, amikor a kolostori szertartások során homlokon csókolta a zsidókat.⁸ Gojdič püspök előzékeny magatartását az üldözött zsidók nagyon nagyra értékelték, a görögkatolikus egyház részéről érkező segítséget pedig sokan igénybe vették. Nyilvánvaló, hogy a püspök és az egyház előzékenységének tudata csökkentette az elárulástól való félelmeket és az életért folyó küzdelemben bátorsággal töltötte el az üldözötteket. Ješajahu Andrej Jelínek történész szerint Gojdič püspök egyértelműen állást foglalt az üldözött zsidók mellett, s készséggel segítette és védte őket.⁹

6 A szerző személyes archívuma (SZA), Marianna Zachová, szül. Lukáčová-Spitzerová 2007. január 2-i vallomása; Juraj Lukáč-Spitzer 2006. december 22-i vallomása.

7 Archív redemptoristov (ďalej AR) Michalovce, f. Kronika Michalovského kláštora, zv. 1., 442. p.

8 Nižňanský, Eduard: *Holokaust na Slovensku 6. Deportácie v roku 1942. Dokumenty*. Bratislava, Nadácia Milana Šimečku, 2005, 507–508. p.

9 Jelínek, Ješajahu Andrej: *Dávidova hviezda pod Tatrami. Židia na Slovensku v 20. storočí*. Praha, Ipef, vydavateľstvo Jána Mlynárika 2009, 334. p.

A mentés fontos eszköze a zsidók megkeresztelésének támogatása volt, valamint valódi és hamis keresztlevelek kiállítása. A keresztelésről kiadott rendelete fontos lépés volt, ám nem az egyetlen, mely ártatlan zsidók életét mentette meg. A püspök, abbéli igyekezetében, hogy minél több életet megmenten, számos keresztelést rendelt el, s eddigi ismereteink szerint egy esetben személyesen keresztelt zsidó személyeket. Az eperjesi Grün családról volt szó. Életük megmentéséhez azzal járult hozzá, hogy megkeresztelte Herman és Amália Grünt, lányukat, Margita Harstenovát és unokájukat, Juditot, akit egyúttal a kolostorban helyezett el több hónapra.¹⁰ A személyes keresztelésen kívül hamis keresztleveleket állított ki az Ungár családnak, mely kis boltot vezetett az eperjesi püspökség területén. Gojdič püspök kérésére Emil Petach csábóci (Cabov) pap hamis keresztlevelet állított ki Ungár Ernestnek, feleségének, Editnek és lányuknak, Juliánának, aki erről írásbeli tanúbizonyságot tett. A keresztiséget igazoló okmányoknak köszönhetően elkerülték a deportálást, s 1942 októberétől 1944 szeptemberéig gyűjtőtáborban voltak.¹¹ Drámai lefolyása volt a kisszebeni Fleischer család megmentésének. A családot 1942 májusában vagonba rakták, de a szerelvény eperjesi megállója során közvetlen Gojdič püspök közbenjárására leszállhattak. A püspök személyesen készítette el és igazolta Fleischer Zoltán és Regina (szül. Wildmannová) lányának, Erikának a keresztlevelét.¹² Ennek köszönhetően az egész családra vonatkozott a kivétel, az 1942. május 15-i – a zsidók kitelepítéséről szóló – 68/1942 sz. alkotmánytörvény értelmében. Magára a vonatról való leszállásra 1942. május 22-én este került sor. A szabadon engedésükről szóló igazolást a belügyminisztérium 14. osztályának szakértője, Ján Dohňanský állította ki, az indoklásban ezt írva: „mert kiderült és hitelesen bebizonyosodott, hogy a sabinovi Erika Fleischerová megkeresztelkedett személy, ennél fogva sem rá, sem szüeleire nem vonatkozik az összeírás és transzportálás. Ezzel az igazolással 1942. május 23-án mindhárman hazautazhatnak Sabinovba, ahol a járási hivatalban jelentkeznek s leadják ezt az igazolást.”¹³ A kisszebeni járási hivatal néhány napon belül, 1942. június 6-án kiállította Erika Fleischerovánek a megkeresztelt zsidók és szüeleik számára szolgáló – 1-es sorszámú – igazolványt.¹⁴

Erika a kérdéses időben négy és fél éves volt, de néhány traumatizáló élményre jól emlékszik. Családjuknak Kisszebenben cukorkaboltja volt, melyet 1941 januárjában egy kisszebeni arizátor vett át. Később a családi házukat is elkobozta az állam. Emlékezett a kisszebeni zsidók összegyűjtésére a transzport előtt, az iskolában, innen mentek az állomásra. Vagyonuk személyes tárgyaikból állt, s egy nagy lepedőben volt összekötve. A vagonban nagyon szűkös volt, mert sok ember vette körül, és mindenki állt. Őt az anyja tartotta a karján. A lezárt vonat 1942. május 22-én indult el, s legközelebb Eperjesen állt meg, ahol is levették őket a szerelvényről. Ezt a következő szavakkal írta le: „Egy állomáson történt, ma már tudom, hogy Eperjesen, megállt a vonat,

10 SZA, Judita Knellerová, szül. Harstenová 2006. december 5-i vallomása.

11 SZA, Juliana Filová, szül. Ungárova 2006. december 12-i vallomása.

12 SZA, Erika Kleinová, szül. Fleischerová 2007. március 18-i kijelentése.

13 Erika Kleinová gyűjteménye. Igazolás a szabadon bocsátásról, 1942. május 23.

14 Erika Kleinová gyűjteménye. A megkeresztelt zsidó és családtagjainak igazolványa, 1942. június 6.

kinyílt az ajtó és a HG vagy az SS tagjai, már nem tudom, utasítottak, hogy szálljunk le, az anyám, apám és én. A nagyszülők a vagonban maradtak. A már elhunyt unokatestvéremtől tudom, hogy ő ment ki az eperjesi állomásra, s jelentkezett a HG-nél vagy az SS-nél, hogy Gojdič püspök küldötte, s bemutatta a megkereszteléséről szóló okmányt, melynek alapján szabadon engedtek minket.”¹⁵ Kissé más változatban adta ezt elő Erika Kardošová, Erika Fleischerová rokona, aki Gojdič püspök követeként az anyját nevezte meg. Nagyon vonzó nő volt, és bájait a Fleischer család javára fordította, ahogy magabiztos módon követelte a család kivételét a transzportból.¹⁶ A család élete visszatérésük után a kisszebeni biztonsági erők állandó megfigyelése alatt, s nagy nyomorúságban telt. Továbbra is viselték a sárga csillagot, Erikának nem volt szabad a többi gyerekekkel játszania, elszigetelten és nagy nyomorúságban éltek, de a kevesek egyikeként Gojdič püspök segítségének köszönhetően elkerülték az 1942. évi deportálásokat.¹⁷

A keresztelés, az elnöki kivételek és a püspök által a püspökség intézményeiben elhelyezett gyerekek kombinációjával menekült meg a népes poprádi Spitzer család is. A kezdeményező Pavol Spitzer volt, aki Poprádon jól menő üzletet vezetett, s egyik alkalmazottja Gojdič püspök barátja volt, név szerint Vojtech Kolenka, a püspök ministránusa. Neki köszönhetően jött létre a püspökkel egy találkozó Eperjesen, melynek során Pavol Spitzer az elnöki kivétel elintézését kérte családjá számára. Lánya, Marianna a következő módon vallott a püspökkel való találkozásról: „A háború kezdetén apám, Pavol Spitzer Kolenka úrral felkereste Gojdič püspököt, és a segítségét kérték. Az ún. elnöki kivétel megszerzéséről volt szó. A püspök úr végighallgatta őket, s azt mondta apámnak, hogy üljön az írógéphez, és az ő (a püspök) nevében megírta a kérvényt, mivel ő (a püspök) úgymond nem ismeri a részleteket. Aztán azt mondta, hogy neki ugyan nincs jó neve Tisónál, de van egy papja, aki az efféle ügyeket intézi (Krilička tiszteletes úr). Apám rosszul lett félelmében, de a kérvényt megírta. Kolenka úr gyerekkorában rendszeresen ministrált a püspök úrnak.”¹⁸ Az elnöki kivételt a püspök és az elnök közötti feszültség ellenére sikerült bebiztosítani, nyilván annak is köszönhetően, hogy a családtagok mindegyikének volt keresztlevele. A keresztleveleket Gejza Spitzer, Pavol testvére szerezte be Gojdič püspöktől.¹⁹ Az elnöki kivételnek és a keresztleveleknek köszönhetően a Spitzer család nyolc tagja menekült meg, Pavol feleségének szülei, Karol és Malvína Scheiberrel együtt. Összesen tíz személy.²⁰

Spitzerék családjából Gojdič püspök két kislányt helyezett el az eperjesi Nagy Szent Vazul szerzetesrendi kolostor kollégiumában, s lehetővé tette számukra a püspöki székhely mellett működő görögkatolikus gimnáziumban való tanulást. Marianna és Zuzana egymástól függetlenül azt vallották, hogy normális, félelem nélküli életük volt egészen 1944 augusztusáig, amikor visszatértek szüleikhez és együtt kerestek bűvő-

15 Erika Kleinová gyűjteménye. Erika Kleinová, szül. Fleischerová 1996. január 16-i vallomása.

16 SZA, Erika Jesenská, szül. Kardošová 2008. május 23-i vallomása.

17 Erika Kleinová gyűjteménye. Erika Kleinová, szül. Fleischerová 1996. január 16-i vallomása.

18 SZA, Zachová, Marianna, Elektromos levélváltás 2013. április 15-éről.

19 SZA, Juraj Lukáč-Spitzer 2006. december 22-i vallomása

20 SZA, Michala Lukáč-Spitzer 2006. december 6-i vallomása és Zuzana Mandlová, szül. Lukáčová-Spitzerová 2007. január 1-jei vallomása.

helyet a hegyekben. Gimnáziumi tanulmányaik során teljesen beilleszkedtek a többi diák közé, és – amint ez az iskolákban megszokott – egész életre szóló barátságokat kötöttek. Egyikükkel, Oľga Mydlíkovával máig tart a barátságuk, ő Zuzanához hasonlóan orvosnak tanult ki, egyúttal belépett a Nagy Szent Vazul szerzetesrendbe is. Ma Nikolaja nővér a háború alatti diákéveiről emlékiratában ezt írja: „Ötödikben jött hozzánk Zuzka Lukáčová (Spitzerová), aki zsidó családból származott. Miután megkeresztelték őket, nem akartak Poprádban mardni, ezért Zuzka, és testvére, Mária (Marianna) átléptek az eperjesi iskolába, és a Vazul-rendi nővérek kollégiumában laktak. Szüleinek Poprádon volt élelmiszerboltja. Zuzkával barátságot kötöttünk. Elmesélte az ismerőseit és rokonait ért szörnyű tragédiát: deportálták őket vagy náci koncentrációs táborokban haltak meg. Zuzka nagyon tehetséges volt, és jól tanult.”²¹ Az említett szerzetesrendi kollégiumon kívül zsidó gyerekeket helyeztek el az árvaházban is, melyet a Szeplőtlen Szűz Mária apácai vezettek.

Az utolsó terület, mely a püspök személyes intézkedései közé tartozott, a zsidók értéktárgyainak megőrzése volt a püspöki rezidencián. Erről a börtönben írt levele is említést tesz: „Pénzüket és értékes aranytárgyaikat minden módon rejtegettem, hogy megmentssem az elkobzás elől.” Az értékek elrejtésének nagy jelentősége volt a további eseményekre nézve, mikor is a zsidó családoknak pénzre volt szükségük a bujkálás összetett körülményei közt vagy az esetleges meneküléskor.²² Közéleti információink az értékek rejtegetéséről nincsenek, de Eperjesen 1942 júniusában a ferencesek kolostorában nagyszabású akciót hajtottak végre értéktárgyak felkutatására. Az ingóságokat, többnyire a bútort, a zsidók a Hlinka utcai kényszerű kiköltözésük után a kolostorban helyezték el, annak előljárója jóváhagyásával. Néhány tárgyat konkrétan oda is ajándékoztak a kolostornak, s a kolostor a deportálások előli bujkálásnak is alkalmi teret adott. Sajnos, ez kiderült, és vizsgálat indult az ügyben, de a biztonságiak nem merték megbüntetni páter Gracián-Gorný előljárót, a bujkáló Gejza Goldmann ügyvédet és feleségét, Alicát azonban a zsolnai gyűjtőtáborba hurcolták.²³ Mindebből az következik, hogy a zsidó értékek mentése Eperjesen nem számított ritka kivételnek, s bár a püspökség részéről egyedül Gojdič püspök tevékenységére van bizonyítékunk, feltételezhetjük, hogy több zsidó család neki köszönhetően volt képes megőrizni a túléléshez legszükségesebb pénzét.

Nagy emberséggel és hősiességgel áldozatvállalással csaknem harminc számunkra ismert üldözött személyt mentett meg. A megmentettek többsége vallomásaiban őszinte hálóját fejezte ki a püspöknek, s nagyra értékelte szeretetét, emberségét és hűségét. A már többször idézett Marianna Zachová (szül. Spitzerová) így fejezte ki tiszteletét: „.... mindig nagyon szívélyes volt hozzánk. Bátor, semmitől sem visszariadó ember volt, aki mindenkién tisztelte az ember méltóságát. [...] Nagyon szeretném, ha legalább halála

21 Mydlíková, Oľga Nikolaja: *Príbeh môjho života*. Prešov, Rád sestier sv. Bazila Veľkého 2011, 22. p.

22 AÚPN Bratislava, f. KS ZNB S-ŠTB Košice, inv. č. V-745/2. Teodor Rojkovič.

23 ŠA Prešov, f. ŠZŽ odd. ŠB 1940-1944, inv. č. 799. Gracián-Gorný páter, az eperjesi ferences kolostor előljárója, zsidókkal való paktálás és államellenes tevékenység.

után értékelnék Gojdič püspök hősiességét.”²⁴ Az idézett vallomások és levéltári dokumentumok 2006 végén együtt képezték azt a felterjesztést, hogy in memoriam neki ítéljék a Világ Igaza kitüntetését. Ezt követően a Jad Vasem bizottsága megvizsgálta a javaslatot, 2007. augusztus 6-án döntött az odaítélésről, október 30-án pedig megerősítette a döntését. A kitüntetés átadására Pozsonyban a Prímási palotában került sor, az állam legmagasabb képviselőinek és Ján Babjak eperjesi püspök jelenlétében. Izrael állam nagykövetének kezéből a kitüntetés Gojdič püspök ükunokaöccse, Ivan Gojdič vette át, aki az eperjesi püspök kezébe helyezte. Jelenleg a kitüntetés (az érem és az oklevél) az eperjesi érsekség székházának történeti kiállítótermében látható.²⁵

(Csanda Gábor fordítása)

PETER BORZA

THE GREEK CATHOLIC CHURCH'S LIFE SAVING ACTIVITIES BETWEEN 1939 AND 1945, ON THE EXAMPLE OF OSBM BISHOP OF PREŠOV PAVEL PETER GOJDIČ.

It was not of their own record that the Greek Catholics and the Jews found themselves discriminated against between 1939 and 1945 by the regime of the so-called Slovak State: they had been exposed to unjust anti-Semitic and anti-national minority policies. The austerity measures did not equally affect the two communities, but their consequences had been tragic for the Jews. The Christian faith, resistance to the anti-Semitic policies of the ruling regime and particularly the open positions and concrete actions of the Bishop of Prešov Pavel Peter Gojdič (1888–1960) encouraged many Greek Catholics to provide help to people discriminated against on the basis of race. This paper provides a comprehensive picture on the 27 Jewish people saved by Bishop Gojdič and on the wide range of the Bishop's activities aimed at rescuing Jews.

24 SZA, Marianna Zachová, szül. Lukáčová-Spitzerová 2007. január 2-i vallomása.

25 Borza, Peter: Spravodlivý medzi národmi. *Slovo – časopis gréckokatolíckej cirkvi*. 40, 2008/1, 12–13. p.